
TANULMÁNYOK

HITES SÁNDOR

Ki látta jönni?

A gazdasági előrejelzés kultúrantropológiájáról válság idején

„Bátorkodni kell akár a legirrealisabb, legmegvalósíthatatlanabb alternatívát javasolni. 6. Ezekről a változatokról el kell tudni képzelnie, hogy megvalósíthatók. 7. A csekély valószínűséggel megvalósítható, de nagy előnyökkel kecsegtető eshetőségeket ugyanúgy számba kell vennie, mint a nagy valószínűséggel keresztülvihető, de kis előnyt biztosító eshetőségeket.”

ERDÉLY MIKLÓS: *Optimista előadás* (részlet)

1990-ben Bence György „Láttuk-e, hogy jön?” címmel szervezett társadalomtudományi konferenciát az ELTE Filozófiatörténeti Tanszékcsoportján. Az előadók a megelőző esztendő, a folyamatokat hivatalból figyelemmel kísérőket is meglepetésként érő politikai változásait igyekeztek a következő kérdés-pár jegyében feldolgozni: „Mit jelent előre látni egy ilyen történelmi fordulatot? És egyáltalán mi az, amit előre lehet látni?”¹ Ahogy akkor a kommunista rendszer történelmi léptékben villámgyors bukása, úgy napjainkban a világgazdasági válság szintén váratlannak tetsző kitörése készíthet sokakat módszertani önreflexióra. S ahogy 1989-re nézve Bence joggal állapította meg, „azok sem úgy látták, ahogy látni kellett volna, azok sem azt látták, amit látni kellett volna, akik egyáltalán láttak valamit”² úgy a 2008-ban eszkalálódó globális pénzügyi krízis is leginkább a vakság tapasztalatában és az utólagos előrelátás kétes feloldozásában részeltethette az érintetteket.

Vagyis mindannyiunkat.

¹ BENCE GYÖRGY: Megnyitó. In.: *Láttuk-e, hogy jön? A társadalomtudomány sikerei és kudarcai a kelet-európai politikai átalakulásban*. Budapest, T-Twins & Tipográfia Kft., 1991, 6.

² BENCE: *I. m.*, 6.

AKIK LÁTTÁK ÉS AKIK NEM

Az amerikai *Fortune* magazin egy 2008. augusztusi számában a következő címmel jelent meg cikk: *Nyolcan, akik előre látták a válságot, nyolcan, akik nem.*³ Az írás két listát tartalmazott, bankárok, pénzügyi elemzők, befektetési alapok vezetőinek nevével és egy-egy rövid portréval. A válogatás apropójául a hitelpiac *megroppanásának* (credit crunch) nevezett eseménysor első évfordulója szolgált, hiszen az Egyesült Államok ötödik legnagyobb befektetési bankja, a *Bear Stearns* 2007. július 31-én jelentette be, hogy két alapja elvesztette teljes vagyonát, s ezt kiszárvartva számos más befektetési bank vagy alap csődje követte. A *Fortune* cikke azt vette sorra, hogy a pénzpiaci szereplők közül kik figyelmeztettek (idejében, de hiába) egyes spekulatív pénzügyi műveletek vagy részvényfajták veszélyességére, vagyis, mint a szerzők fogalmaztak, kik voltak a „Kasszandrák”, kik lettek veszmadárból bölcs látnokká, illetve kik vesztettek rajta rövidlátásuk, kapzsiságuk vagy gögös elbizakodottságuk okán. Az írás hangvétele ugyanakkor nem csupán a leplezetlen élcelődés miatt volt derűs. Hanem azért is, mert az egyes cégekre korlátozódó veszteségeket, megbicsaklott karriereket és megrendült egzisztenciákat csokorba szedő, érezhetően jóleső gúnnyal készített számvetés azt is sugallta, hogy immár lezárulóban lévő eseménysorról van szó.

Azt ugyanis 2008 nyarán még a cikk szerzői sem *látták előre*, hogy amit akkor válságnak neveztek, csupán szelíd előjátéka volt az év őszén bekövetkezendő eseményeknek. Mivel 2007 második felében a csődbe jutott alapokat és bankokat más alapok és bankok vásárolták föl, illetve a nagy jegybankok összehangolt intézkedéseket hoztak a hitelforgalom fenntartása érdekében, vagyis úgy tűnt, a dolgok a szabadpiaci kapitalizmus szokott ügymenetén belül konszolidálódnak, talán maguk a cikk szerzői is túlzásnak tekintették a próféták toplistáján második helyre tett közgazdász, Nouriel Roubini akkori „apokaliptikus előrejelzését”, miszerint a hitelválság nem múló működési zavar, hanem a globális pénzügyi rendszer egészének megrendülésével fenyeget. És alig egy hónappal később a mondott apokaliptikus idők csakugyan el is érkeztek. 2008 ősze a világ legnagyobb jelzáloghitelezőinek láncreakciószerű bedőlését hozta el, s ma már ettől az időszaktól, egész pontosan a *Lehman Brothers* csődjének napjától, 2008. szeptember 15-étől szokás számítani a válság érdemi szakaszának kezdetét.

Az azóta eltelt időben rendkívül intenzív politikai, gazdaságfilozófiai és történeti diszkusszió bontakozott ki arról, hogy mi is történt valójában, ami történt, mit jelent, mit lehetett volna tenni elkerülésére, és ha már bekövetkezett, mi a teendő.

³ KATIE BENNER – CHRISTOPHER TKACZYK: „Eight Who Saw the Crisis Coming, Eight Who Did Not”. = *Fortune*. August 6, 2008. (A cikk interneten megtekinthető változatát lásd: <http://money.cnn.com/galleries/2008/fortune/0808/gallery.whosawitcoming.fortune/index.html>)

Az amerikai sajtóban megszorodtak a *Fortune* prófétai beállításához hasonló, „Ki látta jönni?” (Who Saw It Coming?) típuscímmel ellátott számvetések. A történetek értelmezésekor a televíziós hírcsatornák és az internetes portálok egyre fokozódó mértékben keresték és termelték a jósokat, s a próféta mítoszához, az eljövendő misztikus meglátásának szerephagyományához folyamodva latolgatták a látnoki képességek összetevőit (kalkuláció és/vagy intuíció), illetve, felújítva e hagyomány szókincsét, értékelték bizonyos pénzügyi jelenségeket *előjelekként* (financial omens), amelyek végül elvezettek a „pénzügyi apokalipszishez” vagy „pénzügyi armageddonhoz”. A jövő előrejelzése, ha mást nem tekintünk, a várható termés megbecslése, persze mindig is kulcskérdése volt a gazdaságnak és a kereskedelemnek. A gazdasági folyamatok előrejelzése, vagyis a jövőről való tudás forgalmazása a modern pénzpiacok számára pedig egyenesen kulcskérdéssé lett, ha tetszik, a jövő maga is árucikké vált.⁴ A válságot körülvevő, abból egyszerre táplálkozó és azt tápláló prognózis- és próféta-gyártás maga sem volt más, mint ennek az *előrejelzés-iparnak* a tömegkommunikációs vetülete.

Az így előtérbe kerülő, az eseményeket helytálló módon előre jelző, más próféták kudarcát megmagyarázó gazdasági látnokok némelyikéről a későbbiekben részletesen szólok. Előzetesen annyit kockáztatok meg, hogy a válság *kulturális* értelmezésének ez, vagyis a *megjósoltság* nyomatékosítása adta az egyik fő irányát. Az utóbb helytállónak bizonyuló gazdasági-pénzügyi prognózisok megfogalmazóiból azért lettek próféták, mert e szerephagyomány felidézésével a nyilvánosság számára is értelmezhetővé lettek a pénzügyi és gazdasági folyamatok illetve azok tétjei. Sajátos, hogy mivel *ekkor már* elsősorban *múltbeli*, a jelent helyesen előlevező, de a maguk idejében meghallgatásra nem találó jóslatokról volt szó, ezért e próféták felléptetése ugyanolyan mértékben szolgált annak megvilágítására, hogy mi is *történt*, mint annak előrejelzésére, hogy mi *fog történni* még ezután. A válság előtörténetének feltérképezése, pontosabban megkonstruálása, azért számított perdöntőnek, mert a jósokat által nyújtott magyarázatok voltaképp a pénzpiacok és a gazdaság (a maga idejében derűlátóan bemutatott) közelmúltjáról adtak radikálisan új leírást. Okkal, hiszen az addig ismert történet nem futhatott volna oda, ahová végül ténylegesen futott. Az előzményeknek és a következményeknek a magyarázat idejében megforduló időrendje, a válságot megelőző időszak új, *valós* történetének bemutatása szolgált annak megvilágítására, hogy e történetnek miért kellett szükségképp az apokalipszishez vagy annak kapujáig elvezetnie.

Az sem kevésbé lényeges mozzanat ugyanakkor, hogy elsősorban ennek az előtörténetnek a felállítása volt hivatva dönteni arról, hogy a végül bekövetkező vajon

⁴ Ennek a mintegy 200 milliárd dollárra becsült éves forgalmat bonyolító iparágnak, az előrejelzések adás-vételének piacáról lásd: WILLIAM A. SHERDEN: *The Fortune Sellers - The Big Business of Buying and Selling Predictions*. New York, John Wiley & Sons Inc., 1998.

megjósolható volt-e egyáltalán. Ennek utólagos nyomatékositása fonák biztonságérzetet nyújtott: azt a lélektani igényt elégítette ki, hogy az események, bár apokaliptikusak, de nem teljesen kaotikusak, hiszen léteztek nézőpontok, ahonnan nézve a dolgok, ha nem is kontrollálhatóak, de legalább átláthatóak és magyarázhatóak voltak. A próféták felléptetését ugyanakkor bűnbak-képzés is kísérte: a médiában a jóskéhoz hasonló listák jelentek meg a felelősökről, a politikusoktól kezdve a bankok és a pénzpiacok moguljain át a fogyasztókig. A jóskok felléptetése ugyanis azt is jelezte, hogy ha voltak, akik előre látták a veszélyt, akkor a szükséges óvintézkedések megtételét elmulasztó, a pénzügyi spekulációk parttalanná válását tétlenül néző vagy a dereguláció szorgalmazásával azt egyenesen gerjesztő döntéshozók vak-sága nem volt szükségszerű, csupán szakmai korlátoltságukat vagy (és ez fontos érvvé lett a válság morális és ideológiai megközelítésében) kapzsiságukat bizonyítja.

A válságról szóló diskurzus egy vonulata ezeknek a megfontolásoknak a jegyében zongorázott végig a jóslat antik és bibliai gyökerű képzetkörének retorikáján, illetve a prófétai attitűd frázisain és eszköztárán. Ebben a tekintetben folytonosságra is támaszkodhattak, hiszen rendelkezésre álltak az előrelátás modern kulturális mintái is: prófétai képességeket ahhoz hasonlóan tulajdonítottak közigazgatásnak vagy gazdasági elemzőknek, ahogy azt változó mértékben, de az újkor óta szokás tenni költőkkel, filozófusokkal vagy politikusokkal. A valahai és a mai prófétai szerepek között kimutathatóak különbségek (megszállott látnoki erő vagy racionális kalkulációra alapuló prognosztika, isteni felhatalmazottság vagy szakértelem), de az elhallgatott vagy meg nem hallgatott igazság forrásaként fellépő jóvendómondók ezúttal is hasonló kulturális szükségletet elégítettek ki, mint elődeik. Ennek az igénynek az ébresztését és betöltését a média végezte, s a maga szenzációk és bombasztok iránti igényétől hajtva nem csupán teret engedett nekik, hanem egyenesen termelte a zord prófétákat, s némely pontokon kifejezetten elborzasztó jóslatokra formált igényt.

Talán nem túlzás, hogy mindezen jelenségek mentén lehetséges volna körvonalazni a válságkezelés kulturális antropológiáját. Szemügyre venni a prognózisállítás retorikáját és logikáját, ennek jelenlegi és történeti politikai-gazdasági kontextusait, a megelőlegezett jövők jegyében jellemezni a felhasznált szótárakat, fogalmakat, érveléseket. Erre a maga teljességében itt most kísérletet sem tehetek. A válság ideológiai hozadékának, vagyis a jövő újra-felnyílásának a felvázolása után azt igyekszem majd végigkövetni, hogy a nemzetközi média miként jelenítette meg egyes közigazgatásos prognosztikus kijelentéseit, ők maguk miként kezelték a nekik tulajdonított prófétai szerepet, s a válság cselekményesítésekor milyen prognosztikus protokollokra, azok pedig milyen megalapozó időbeli mélystruktúrákra támaszkodtak. Végül röviden szólok arról is, hogy miben állt az *utólagos előrelátás* retorikája, vagyis miként próbálták visszamenőleg „megszelídíteni” az eseményeket vagy redukálni az általuk okozott traumát. Elsősorban amerikai példákat hozok majd,

hiszen nem csak a válság indult az Egyesült Államokból, hanem az azt értelmező gondolatok jó része is.

A VÁLSÁG ÉS A JÖVŐ ÚJRAREMÉLÉSE

A válság-érzet és az előrejelzések számának, intenzitásának megnövekedése nem váratlan együttállás: valamely krízis beköszöntét hagyományosan többek közt éppen az előrejelzések tünetértékű megszorodása jelzi.⁵ Utóbbi megállapítás a francia forradalom időszakára és annak diszkurzív környezetére vonatkozott, de nem volt ez másként a modern idők politikai felfordulásaival vagy gazdasági válságaival sem. Szemben viszont az utóbbi évtizedek tőzsdekrachjaival vagy az ezredfordulón az internetes cégek gyors elvirágzása, más néven a „dotkom-lufi” kipukkanása okozta lejtmenettel, a jelen válság azzal a sajátossággal bír, hogy a gazdasági prognózisok (a leírandó pénzügyi veszteségek vagy a recesszió mértékéről) igen hamar összefonódtak politikai próféciákkal, illetve a gazdasági élet körén messze túlterjeszkedő ideologikus állításokkal. Hiszen a felfordulás olyan horderejűnek és mélységűnek bizonyult, hogy nemcsak a piac mindenkori önkorrekciós képességeiben hívó chicago-i iskola és az ezt a képességet kétségbe vonó keynesiánus közgazdászok réges-régi vitáját élesítette újra, hanem azt a kérdést is fölvetette, hogy vajon nem jóval többről van-e szó pusztán gazdasági ciklusnál. Jellegző, hogy sok esetben maguk a racionális kalkulációra alapozott prognózisok is ideológiai vagy ideológia-kritikai kijelentésekhez vezettek, elsősorban az önszabályozó piacnak, mint a „Wall Street hamis utópiájának” a lelepleződésére vagy bukására nézve.⁶ Másfelől, a teret nyerő politikai víziók maguk is prognosztikus analízisek alakját öltötték, például a marxista közgazdaságtan újravirágzásában, új érveket szolgáltatva az antiglobalizációs mozgalmaknak, illetve mindazoknak, akik tagadják, hogy a piac antropológiai kategória volna, s a szabad verseny elve mintegy az emberi természetben rejljenék.⁷

A válság különösen Amerikában okozott súlyos ideológiai megrázkódtatást. Ennek oka nem csupán az lehetett, hogy az amerikai pragmatizmust a jövő instrumentális felfogása jellemzi, amelyhez a technológia, a teleológia és az irányítás

⁵ REINHART KOSELLECK: *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1988, 127. (Eredeti megjelenése: REINHART KOSELLECK: *Kritik und Krise – Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*. Freiburg – München: Alber, 1959.)

⁶ Egyetlen példa: SUSANNE TRIMBATH: Financial innovation: Wall Street's false utopia = *Journal of Accounting and Organizational Change*. Vol. 5, No. 1., 108–111.

⁷ Erről lásd „A posztmodernizmus és a piac” című fejezetet Fredric Jameson *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája* című könyvében: (Ford.) *Erdei Pálma*. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó, 1997.

képzete társul,⁸ hanem az is, hogy megrendült saját gazdasági-politikai berendezkedésük világtörténelmi győzelmébe vetett hitük. Míg 1989 után a szabadpiaci

kapitalizmus és a liberális demokrácia diadala szinte eszkatologikus érvényűnek tűnt föl, addig a válság a pénzpiacok mellett az önmagát szabályozó piac dogmatikáját is romba látszott dönteni. Egyes óriásbankok részleges vagy teljes államosítását, a rossz befektetések kivásárlásának gyakorlatát egyszerre érte a vád, hogy a kapitalizmus valósága elől a szocializmus utópiájához menekül, csorbítva a (jelen esetben: gazdasági) szabadságjogokat, illetve hogy a válság során leszerepelt pénzügyhatalmi struktúrát konzerválja, annak kudarcot vallott fenntartóival és haszonélvezőivel egyetemben.

2008 őszén, a válság pénzügyi szakaszának legmélyén, amikor egymást érték a korábban elképzelhetetlen események, a világ legnagyobb bankjai esetenként egyetlen napra elegendő forrással rendelkeztek saját működésük finanszírozásához, a *várákosások* olyan mértékben oldódtak el a korábban *tapasztaltaktól*, hogy – mint Koselleck a forradalmak időbeliségére nézve megjegyzi – a kettő különbségét akár napok vagy órák alatt kellett áthidalni ahhoz, hogy „élni és cselekedni lehessen”.⁹ Nem véletlen, hogy az idő ilyen mértékű felgyorsulásakor radikális várákosások, a fogyasztói társadalom vagy a kapitalista világrend végének apokaliptikus félelmei és vágyai szabadultak el. Nem kell hozzá sok erőszak, hogy e folyamatokat eszkatológiai kategóriákkal írjuk le: az önszabályozó piac csődjé és az állami beavatkozás megint egyszer az önmagának elégséges evilági történelem és a gondviselés megváltó közbeavatkozása utáni áhítozás ellentétes képzeteit aktualizálták.

A válság egyidejű cselekményesítésére használt fogalmi keret réges-régi történetfilozófiai dilemmákat élesztett újra: fejlődés vagy hanyatlás, (történelmi) zsákutca vagy (pénzügyi és ideológiai) innováció, visszatérés/folytatás vagy újrakezdés szempontjait. Erre a keretre támaszkodott Francis Fukuyama 2008. Októberében a *Newsweek*-ben megjelent terjedelmes cikke, a „The Fall of America, Inc.” is. Az 1980–90-es évek fordulóján a „történelem végét” bejelentő és az „utolsó ember felléptét” meghirdető történet- és politikafilozófus ezúttal a kapitalizmus *egy adott változatának az összeomlásáról* beszélt, s érvelésében összefonódott az eszkatológia és a közgazdaság szótára: részvénytársaság működéséhez hasonlította az Egyesült Államokat és az általa forgalmazott ideológiát, s ennek bukásáról szólva a *bűnbeesés* teológiáját is felidézte. A cikk kommentárjainak némelyikében szintén az ideológiák/utópiák és a közgazdaságtan nyelvhasználata vegyült össze. Eszerint a valaha Fukuyama által is hirdetett prófécia, vagyis a szabadpiaci kapitalizmus

⁸ Vö. STEPHEN DAVID ROSS: Power, Discourse, and Technology: The Presence of the Future. In: *After the Future. Postmodern Times and Places.* (Eds.) Gary Shapiro, Hugh J. Silverman. New York, State University of New York Press, 1990, 250–272.

⁹ REINHART KOSELLECK: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* (Ford.) Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2003, 419–427.

és a liberális demokrácia végső történelmi győzelme a válság fényében olyan eszmének bizonyult, amelyről – a válság előidézőjének tartott másodlagos jelzálogkölcsönök módjára – szintén kiderült, hogy csak spekulatív fedezettel bírt. Ahogy éles szatírával megfogalmazódott, a válság során a Történelem végrehajtást fogatosított (foreclose) a *Nagy Eszmék Másodlagos Jelzálogpiacán* (Subprime Loan of Big Ideas),

s ahogy a bedőlt hitelekből képzett részvényektől, mint a pénzpiacon tévesen besorolt, túlértékelt árucikktől szabadulni próbálnak a befektetők, úgy az eszmék piacán is jobban tesszük, ha elbúcsúzzunk a történelem végére vagy a nyugati kapitalizmus legyőzhetetlenségére vonatkozó tézisektől, mint üres (ideologikus) spekulációktól, és, bankok módjára, leírjuk a veszteséget.¹⁰

A válság ideológiai hozadéka innen nézve nem volt kevesebb, mint annak állítása, hogy a történelem végéről szóló, új utópiák születésének elvi lehetőségét is kizáró évtizedes diskurzust követően – melyben vagy azt állították, hogy a liberális demokrácia beteljesítette a világtörténelem rendeltetését,¹¹ vagy pedig amellé érveltek hogy a történelemből immár nem csupán mindenféle jelentés tűnt el, hanem maguk a jelentésadás feltételei is, vagyis már a történelem vége sem értelmes, hanem illuzórikus kijelentés¹² – a jövő *visszanyerte nyitottságát*. A válság innen nézve nem csupán a gazdaságot forgatta föl, hanem a posztindusztriális társadalmak jelenre szűkített ontológiáját is. Azt a (jótékony) *törést* látszott létrehozni, amely mind politikai, mind gazdasági, mind ideológiai értelemben újra megnyitja a jelen végtelen meghosszabbításaként érzékelt, s így már előre lezártnak, vagyis tudhatónak vélt jövőt. Amit ugyanis Fredric Jameson a posztmodernitás kora „szinguláris” jelenének nevezett, azt egyfelől a jövő iránti megszállottság jellemzi, ám e szenvedély tárgya nem több mint az időjárás-előrejelzések, a piacutatói eredmények, a választási exit-poll felmérések és az üzleti kockázatkezelés vizslatása, amelyek híján vannak az ideológiai összefüggésekben végbemehető jövőbeli változás lehetőségének vagy az ezek iránti vágyakozásnak.¹³

¹⁰ Lásd ROBERTO LOVATO, a *New America Media* és a *The Nation Magazine* munkatársának 2008. október 15-i blog-bejegyzését: <http://ofamerica.wordpress.com/2008/10/15/america-inc-is-dead-and-so-is-reagan-long-live-america>.

¹¹ Vö. FRANCIS FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember*. (Ford.) M. Nagy Miklós, Somogyi Pál László. Budapest, Európa 1994.

¹² Vö. JEAN BAUDRILLARD: *The Illusion of the End*. (Eng. Tr.) Chris Turner. Stanford, Stanford University Press 1994.

¹³ „a »futurológia« habitusainak beépülése a mindennapi életünkbe, a dolgokra vonatkozó percepciónk olyan irányú módosulása, hogy magába foglalja azok »tendenciáját« is, időfelfogásunk megváltozása a komplex valószínűségek feltérképezésének irányába – ez a saját jelenünkhöz való viszony olyan elemeket tartalmaz, amelyek korábban a »jövő« élményének részei voltak, ugyanakkor blokkol vagy megelőz minden olyan globális víziót, amely radikálisan átalakított és eltérő rendszerként ítéli meg”. JAMESON: *I. m.* 104.

A hitelválságnak induló pénzügyi összeomlás a maga ideológiai értelmezéseiben tehát az előre soha nem jelezhető, mindig új történelem tanújeleként került elő – pontosabban egy valahai (a történelem végét állító) jövő letűntének hírnökeként. Az 1989 utáni konszenzus, miszerint a szabad piacnak nemhogy versenytársa, de alternatívája sincs, felbomlott, s 2008–2009 eseményeivel radikálisan új jövők lehetőségei bukkantak föl, olyan (hegeli vagy más típusú) utópikus készte-

tések, amelyek a válságban egyszerre esélyt és kényszerítő erőt láttak túllépni az adott és a lehetséges határán. A válság tehát abban az értelemben teremtette (vagy legalább értelmezte) újra a jövőt, hogy előállt annak lehetősége, amit a néhai közgazdász és politika-filozófus Robert F. Heilbroner egy 1990-es cikkében – *a múlt újraértelmezésének* ellenfogalmaként – *a jövő újraemelésének* nevezett.¹⁴ Nem mellékes körülmény, hogy a jövő újraemelésére vonatkozó (utópikus) vágyak és félelmek a válság „érett szakaszában” politikai csatornákat is találtak, hiszen kapcsolódhattak a 2008 őszén folyó amerikai elnökválasztási kampányhoz. *Barack Obama* elsőprő győzelméhez az is hozzájárulhatott, hogy retorikájában maga is rájátszott a millenniumi várakozások nyelvére, s az új kezdet és a remény elvét hangsúlyozó kijelentései sokban emlékeztettek a prófétai magatartásra.

Mindenesetre azon az újra ébredő utópikus vagy apokaliptikus érzékenységre sem tudott változtatni, hogy a maga energiát a (globalizáció viszonyai közt az utópiák helyét elfoglaló, a posztindusztriális társadalmak mindennapjainak szinte össze területét és fórumát átszövő, a napi időjárás-előrejelzésektől a világgazdasági prognózisokon és a bulvárlapok horoszkóp-rovatán át a politikai közvélemény-kutatásokig terjedő) *előrejelzés-ipar* csatornázza be, és váltsa aprópénzre a prognózisok adás-vételének piacán. Ennek is betudható, hogy az utópikus és/vagy apokaliptikus indíttatás, melyet a válság felidézett, ma csillapodni látszik. A konszolidáló viszonyok fényében a radikálisan új jövők megvalósulása ma távolibbnak tűnik, ám továbbra is érvényes a kérdés, hogy a válság a jövő nyitottságának vagy zárttságának milyen ideológiai megfontolásait helyezi tartósan előtérbe vagy szorítja ismét háttérbe. Annyi mindenesetre világossá lehetett: a világszellem önmagára találása egyelőre megint elhalasztódott.

A VÁLSÁG PRÓFÉTÁI

¹⁴ Heilbroner akkor a kommunizmus bukásának világtörténeti jelentőségét mérlegelte, meglehetősen szkeptikusan. Mint nyomatékosította, a kelet-európai változások nem új történelmi korszak beköszöntét vagy a világszellem útjának új szakaszát hozták el, hanem visszatérést jelentenek oda, ahol az érintett társadalmak a 20. század közepén voltak, s jövőjük több nehézséget, mint örvendős fejleményt ígér: ROBERT HEILBRONER: Rethinking the Past. Rehoping the Future. = *Social Research* 57 (1990), 579–586.

A híripar, mivel maga is részt kér az előrejelzés-iparból, jó ideje alkalmaz szakértőket közérthető formában előadható gazdasági prognózisok megalkotására. A válság egyik hozadéka éppen az volt, hogy a mezőny lecserélődött: az események előrejelzésében kudarcot valló látnokok letűntek, és újak léptek a helyükre. A krízis idején felemelkedők közül a következőkben három jellegzetes figurát tárgyalok részletesebben. Mindegyikük másért lett ikonikus alakja a próféta-termelésnek, s eltérő habitusuk eltérő szerepek eljátszására, eljátsztatására tette alkalmassá őket.

A *Fortune* már emlegetett cikkében a válságot előrejelző elemzők között a második helyre sorolt *Nouriel Roubini*, a New York University közgazdaságtan professzora, a válság előtt az egyetemi világ számottevő, de széles körben ismeretlen alakja volt. A Közel-Keleten felnőtt, a Harvardon doktoráló, perzsa és zsidó gyökerekkel rendelkező Roubinit az amerikai sajtó 2008 őszén emelte reflektorfénybe. Ekkor kapott a nyilvánosságban is jelentőséget, hogy Roubini a Nemzetközi Valutaalap (IMF) 2006. szeptember 7-i konferenciáján tartott előadásában már előre jelezte a másodlagos jelzáloghitel-piac később ténylegesen bekövetkező bedőlését, valamint annak kockázatát, hogy ez magával ránthatja a bankrendszert általában, s azon keresztül a világ gazdaságot. Roubini akkor, akárcsak a bibliai próféták, hiába kongatta a vészharangot. Előadását a hallgatóság nevetgélése kísérte, s az egyik hozzászóló szemére hányta, hogy előrejelzéseiben nem alkalmazott semmilyen matematikai modellt. Ám a következő évben az ingatlanpiac felfutását kihasználó, kockázatos ügyfeleknek kihelyezett kölcsönök a dollár gyengülése miatt behajthatatlanná váltak, a spekulatív befektetési alapok (hedge funds) megrendültek, a tőzsde zuhanni kezdett, a pénzpiacokon pánik lett úrra. Amikor 2007 nyarán az amerikai központi bank csökkentette az alapkamatot, és felvásárolt sok tízmilliárd dollárnyit a behajthatatlan tartozások jelzálog-papírjaiból, azt lehetett hinni, hogy a dolgok rendeződnek. Roubini blogjában viszont azt jósolta, hogy a Wall Street befektetési alapjai közül újabbak dőlnek majd be – és néhány hét múlva a *Bear Stearns* csakugyan összeomlott. Nem csoda, hogy 2007 szeptemberében újra meghívást kapott az IMF ülésére. Második előadásában a válság további, a pénzügyi rendszer minden elemére kiható mélyülését jósolta, ám ekkor már nem nevettek rajta. Az egyik résztvevő visszaemlékezése szerint: „Amit 2006-ban mondott, egy örült beszédnek tűnt. 2007-ben már prófétaként tért vissza”.

Roubinit a média 2008 őszén fedezte fel, s formálta meg prófétai profilját. A látnok-image attribútumai közül elsősorban a számára feltárult jövő zord jellegéből fakadó szigorú borúlátást hangsúlyozták. Ezért ruházták föl a „Dr. Doom”, Dr. Végzet epithetonnal. (*Dr. Doom* egyébként klasszikus gonosztevő figura a képregények hőskorából.) A közgazdasági prognóziskészítés némely bevett módszerének a mellőzése, ezzel a professzionális dogmákon való kívülállása, szintén látnoki erejét nyomatékosították. A kívülállás és a tisztánlátás összekapcsolásához az is hozzájárulhatott, hogy Roubini nem született amerikai, s erős akcentusa csak tovább erősíthette a misztikus benyomást. A *New York Times*-ban megjelent, a gazdaságtörténész Stephen Mihm által készített portré Roubini habitusán, sőt küllemén is

a prófétai vonásokat emelte ki: „mintha szüntelen fájdalom gyötörné, mintha tudása olyan teher volna, melyet túl nehéz viselnie. Ritkán mosolyog, s amikor igen, az arca inkább grimaszra húzódik”.¹⁵ S Roubini ugyan visszautasította a prófétai image-t,

nem kerülhette ki, hogy esetenként maga is belehelyezkedjen a szerepbe: „Akkortájt az emberek azt gondolták, hogy megbolondultam” – emlékezett vissza 2006-os IMF-előadására egy interjúban. „Már akkor felhívtam a figyelmet a másodlagos jelzáloghitelekre, amikor a világ kilencvenkilenc százaléka még magáról a kifejezésről sem hallott”, tette hozzá önérzetesen, az *esemény utáni* prófétai magatartást idézve, az értetlen tömeget ostromozva vakságukért.¹⁶

Teljesen más típust képvisel *Peter Schiff*. Excentrikus személyisége különösen alkalmassá tette a „star prognosticator” szerepére, amelyre jócskán rá is játszott. Schiff nem a közgazdaságtan világából érkezett, egy bróker cég vezetőjeként a megelőző években is gyakran megfordult a hírcsatornák gazdasági műsoraiban, de afféle futóbolondként tűnt föl, akinek hagymázás rémlátásait tekintélyes közgazdászok szárnyaló grafikonokat mutogatva élő adásban bélyegezhatték sületlenségeknek. Schiff évek óta a fogyasztás túltengését, a tömeges eladósodást, az amerikai termelés visszaesését kárhóztatta, illetve a dollár gyengülését, ezzel a kölcsönök tömeges finanszírozhatatlanná válását jósolta. Amikor borúlátó jóslatai igazolódni látszottak, megítélése nem annyira a szakmai fórumokon javult, hanem a hírfogyasztók körében tett szert népszerűsége. Jellemző, hogy saját rajongói csatornával rendelkezik a YouTube nevű internetes videómegosztón, s a CNBC és a CNN műsoraiban lefolytatott vitáiból készített videó-kompilációkat a sokat mondó *Peter Schiff Was Right (Again)*, vagyis „Peter Schiffnek (megint) igaza volt” cím alatt gondozzák hívei.

A harmadik figura, *Nassim Nicholas Taleb* érdekességét az adja, hogy a média benne találta meg a krízis filozófusát. *Taleb* pénzügyi matematikából szerzett doktorátust, de előszeretettel mondja magát autodidaktának. A válságot megelőző években megjelent, s egyaránt bestsellerré lett két könyve, a *Fooled by Randomness* (2001) és a *The Black Swan* (2007) közül az első a véletlen szerepével foglalkozott a piacok viselkedésében, az utóbbiban pedig a szélsőségesen valószínűtlen események jelentőségét hangsúlyozta. A hitelválságot maga is elmélete igazolásának tekintette. Utóbbi könyvében a fekete hattyú (black swan) esetét, amivel a nyugati ornitológusok először Ausztrália meghódításakor találkoztak, *Taleb* annak metaforájaként használja, hogy egyetlen megfigyelés érvényteleníthet megfigyelések tömegével hitelesített általános állításokat, jelen esetben azt, hogy minden hattyú

¹⁵ STEPHEN MIHM: Dr. Doom. = *The New York Times*. August 15, 2008. MM 26.

¹⁶ Az idézet eredetijét lásd: ALICE GOMSTYN: The Man Who Saw It Coming: Meet Dr. Doom = *ABC NEWS Business Unit*. Nov. 6, 2008. (<http://abcnews.go.com/Business/Economy/Story?id=6192714&page=1>)

fehér.¹⁷ A megfigyelésre és tapasztalatra alapozott tudás törékenységéből kiindulva Taleb azokat az eseményeket tekinti Fekete Hattyúnak, amelyek kívül esnek a szabályszerűségekre irányuló várakozások körén, viszont szélsőségesen nagy ha-

tással járnak. Mint kifejti, ez utóbbi azt a lélektani szükségletet hívja elő, és ez a Fekete Hattyú harmadik vonása, hogy utólag kényszeresen megmagyarázzuk megjelenését, a váratlan bekövetkeztét visszamenőleg szükségszerűnek, vagyis megjósolhatónak állítjuk be. E három feltétel (ritkaság, szélsőséges hatás, retrospektív előrejelzés) nemcsak a szélsőségesen valószínűtlen bekövetkezésére, hanem annak inverzére, vagyis a nagyon várhatóan a be nem következésére nézve is fennáll.

Mindennek történetfilozófiai hozadékát Taleb okfejtésében annak megállapítása adja, hogy világunkban szinte mindent néhány Fekete Hattyú magyaráz meg, az eszmék, vallások, divatok, művészeti irányzatok sikerétől a történelmi események dinamikáján át személyes életünk összetevőig. Mint kifejti, a Fekete Hattyúk (történelmi-politikai fordulatok, háborúk, válságok) száma az ipari forradalomtól kezdve egyre gyorsuló ütemben és folyamatosan nő, ahogy egyre elsőprőbb hatással is járnak, míg a tudásunk alapját adó mindennapi vagy nem-rendellenes események egyre növekvő mértékben lettek következmények nélküliek, jelentőségtelenek. Ennek betudható, hogy dacára növekvő tudásunknak, a jövő mégis egyre kevésbé megjósolható: amit nem tudunk, jóval relevánsabb annál, mint amit tudunk. Hiszen a Fekete Hattyú éppen azért történik meg, mert nem számítunk rá: ha a 2001. szeptember 11-i merényletek kockázatával számoltak volna, nem következtek volna be. Taleb rengeteg más, előre nem látott, de óriási jelentőséggel bíró eseményt is megnevez, az első világháború kitörésétől Hitler fellépésén, a kommunizmus összeomlásán és az iszlám fundamentalizmus ébredésén át az internet elterjedéséig, melyek mind azért történtek meg, mert az előzetes várakozások alapján nem történhetek volna meg. Abból kiindulva, hogy a természetet és a társadalmat egyaránt a véletlenszerűség strukturálja, Taleb könyvében elveri a port a társadalomtudományokon is, mondván az ismertre és az ismétlődőre fókuszálnak, holott világunkat az extrém, az ismeretlen, és a valószínűtlen uralja. Ezt a helytelen beidegződést Taleb annak az (általánosan platonizmusnak nevezett) tévképzetnek tulajdonítja, hogy a tiszta, jól definiált formákat részesítjük előnyben a rendezetlen és kevésbé kezelhető struktúrákkal szemben. Ez a leginkább a statisztikai görbék fetisizálásában mutatkozik meg, amelyek segítségével azzal áltatjuk magunkat, hogy megszelídítettük a bizonytalanságot. Végkövetkeztetése szerint a Fekete Hattyúk megjósolhatatlanok lévén, nem tehetünk mást, mint hogy alkalmazkodnunk létezésükhöz.

Roubini, Schiff és Taleb ugyan egyaránt „belakták” a maguk próféta szerepét, mindazonáltal e szerephez való viszonyukat illetően is megoszlott a magatartásuk.

¹⁷ NASSIM NICHOLAS TALEB. *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*. New York, Random House, 2007.

Schiff a válság során szerzett hírnevét ugródeszkának használta politikai karrierjéhez, a szenátusi jelöltséghez, Taleb élesen elutasította, hogy prófétának tekintsék, hiszen a jövő radikális véletlenszerűsége mellett érvelve éppen az előrejelezhetőség mítoszát kívánta lerombolni, Roubini pedig nem a végzet kényszeresen borúlátó hírnökének, hanem tárgyilagos megfigyelőnek tekintette magát. Ahogy az utópikus érzület felerősödése ideológiakritikával járt együtt, úgy e próféták is megfogalmaztak rendszerkritikát, többek közt a pénzügyi felügyeletekkel szemben vagy a pénzügyi szereplők felelőtlen magatartását illetően. Míg Roubini kevésbé árult el politikai indulatokat, Schiff republikánus érveléssel buzdított a régi amerikai értékekhez, a termeléshez és a megtakarításhoz való visszatérésre, Taleb pedig könyveinek anti-professzionista, szakértő-ellenes kirohanásait nyomtatékosította.

RETORIKA, FIKCIONALITÁS, IDŐRÉTEGEK

Egy prognózisnak vannak kontextuális és formális kritériumai is, de egy-egy előrejelzés meggyőző ereje alapvetően retorikai teljesítmény, ahogy a hitelesség, a hozzáértés vagy a logikai konzisztencia benyomásának felkeltése maga is retorikai erő kérdése. Jellemző, hogy a hőseinknek tulajdonított látnoki szerep idővel maga is önálló tényezővé lett. Nem csupán abban az értelemben, hogy új jóslatokat, pontosabban a kivezető út megmutatását vártak tőlük, hanem abban a tekintetben is, hogy prófétai retorikájuk maga tett szert politikai és gazdasági nyomatékra. Roubini a két IMF-beszéde közötti időben sok közgazdász szemléletének megváltozására hatott, mások viszont azzal vádolták, hogy pesszimista előrejelzései maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy a dolgok még rosszabbra forduljanak. Utóbbi meglátás azt példázza, hogy a prognózis, mint retorikai eszköz, megváltoztatja magát a helyzetet, amelyben előállt, s amelynek jövőjéről szólt. Ennyiben érvénytelennek tetszik az (alapjában tudományfilozófiai) premissza, miszerint a *prognózisnak* átfogó *diagnózis*on, vagyis a jövő ismeretének a jelen ismeretén kell alapulnia. Hiszen az említett érv azt sugallja, hogy nem csupán a próféciák, de a racionális kalkulácson alapuló tervezés esetében is a vágyott vagy félt jövő megelőlegezése határozza meg a cselekvést.

A prófétai retorikát illetően szembetűnő továbbá az is, hogy a válság kitörésén mint küszöbjellegű eseményen átlépve miként cseréltek visszamenőleg is helyet az elfogadott és a lehetőségek köréből kizárt előrejelzések. Visszanézve Schiff krízis előtti televíziós vitáit, a résztvevők által elfoglalt eredeti szerepek utóbb látványosan megváltoznak. Eredetileg Schiff stabilitást állító (diagnózis) és prosperitást jósoló (prognózis) ellenfelei lehettek meggyőzőbbek, s grafikonjaikkal a megalapozottság benyomását keltve minősíthették komolytalannak vitapartnerüket, aki másrészt valóban úgy tűnhetett föl, mint aki híján van a minimális gazdasági ismereteknek és sületlenségeket hord össze. A válság utánról nézve viszont a szakem-

berek tűnnek föl egy éles elméjű és világosan látó próféta ügyefogyott és értetlen közönségének, míg Schiff, aki megelőzőleg nevetséges, önjelölt Kasszandraként hatott, pusztába kiáltó látnokká lett.

Úgy tetszik, a válság alatt az egyre újabb jelenek eseményeinek (és az azokhoz csatlakozó új jövők megjelenésének) a nyomán a múlt (értelmezése) is radikálisan megváltozott. Innen nézve az a paradox összefüggés áll elő, miszerint a jövő a múlt előzménye, a múlt pedig a jelen következménye. Hasonló ambiguitás jellemzi az előrejelzést mint beszédaktust. Ami ugyanis valaha marginális jelentőségű (a jövő kilátásait nem bolygató, vagy nem fenyegetően előrevetítő) helyzetjelentés volt, például az Egyesült Államok ingatlanpiacának 2006-os állapotáról, az idővel figyelmeztetéssé, *nem szándékolt próféciává*, vagy ómenné, vagyis olyan eseménynyé lett, amelynek szerkezetében saját jövője is benne rejlik.¹⁸ A jóslatok intencionáltságának viszonylagosságát hangsúlyozta az az érv is, hogy például Roubininek csak azért lett igaza, mert a *permabearek*, vagyis azon közgazdászok közé tartozik, akik mindig az esésre tesznek. Vagyis örök pesszimista lévén a válság lefolyása egybecsengett ugyan előrejelzéseivel, de nem *igazolta* azokat. Ez az érv egyfelől emlékeztet Bence Györgynek a kommunizmus bukását megelőlegezőket illető megjegyzésére: „olyan hosszú idő óta ismételték már vészjóslatukat, hogy amikor beigazolódott, úgy néztünk rájuk, mint egy megállt órára. Naponta kétszer az is a pontos időt mutatja”.¹⁹ A naponta kétszer pontos óra a jóslatok beszédaktus-jellegére világít rá, amennyiben performativitásukat elveszített kijelentésekre utal. Azt sugallva, hogy kellően nagy időtávban jószerivel bármi igazolódhat, de ezzel nem a maga intencionált értelmét teljesíti be, hanem pusztán mintegy beleakad valami az időben. Ezekben az esetekben voltaképp nem is jóslatokról van szó, hanem önnön prófétai funkciójuk emlékműveiről, amelyek nem az aktuális, hanem a valahai időt mutatják, mégpedig azt a pontot, amikor, emlékidővé válván, elveszítették performativitásukat. Mindazonáltal ez inkább jellemző a válság kapcsán a szabadpiac és a világkapitalizmus közeli bukására vonatkozó jóslatokra. Roubini mindig pesszimista jóslatai ugyanis inkább Taleb beállítását erősítik, miszerint hosszú távon azok a nyertesek, akik mindig a váratlanra, az elképzelhetetlenre készülnek, még ha ez azt jelenti is, hogy a lehető legrosszabb forgatókönyv alapján modellezik a jövőt.

Szövegek vagy kijelentések efféle, változó prognosztikus potenciáljához kötődik a válság egy másik diszkurzív vonása, nevezetesen a *fikcionalitás* lényegi szerepe. Az ugyanis, hogy egyes pénzügyi entitások, mint a részvényesített jelzálog-hitelek idővel „látszatpénzzé” (ghost assets) lettek, azon túl, hogy megmutatja a téves vagy spekulatív hitelminősítések jelentőségét a válság kirobbanásában és elmérgesedé-

¹⁸ Vö. JOHANNES FABIAN: *Of Dogs Alive, Birds Dead, and Time to Tell a Story*. In.: *Chronotypes. The Construction of Time*. (Eds.) John Bender, David E. Wellberg. Stanford, Stanford University Press, 1991, 192–193.

¹⁹ BENCE: *I. m.*, 6.

sében, a maga metaforikus mivoltában arra is rávilágít, hogy az üzleti élet retorikai vagy poétikai struktúráját az arra vonatkozó megegyezések adják, hogy mit fogadunk el valóságosnak és mit tekintünk fikciónak. A válság előtt ugyanis egyes pénzügyi műveletek olyan sokszoros spekulatív áttételen keresztül forgatták és terítették szét a cégek vagyont, hogy a válság mélypontján a bankok, befektetési alapok, jelzáloghitelező intézmények jószereivel azt sem tudták, hogy saját vagyoni helyzetük miként áll, melyik kintlévőségük mögött mi is rejlik valójában. S mivel okkal feltételezhatték, hogy partnereik is hasonló helyzetben vannak, hirtelenjében

senki sem akart hitelezni senkinek, hiszen nem tudhatta, másnap vajon melyik pénzintézet jelent csődöt. Jelezve, mennyire a *hitelesség* forog kockán a *hitelezés*-ben (ahogy a szó két jelentését már Széchenyi is kiaknázta), amikor kisült, hogy a legnagyobb hitelminősítő intézetek osztályozásai is megbízhatatlanok, a bankközi hitelkereskedelemben eluralkodó bizalmatlanság az arra vonatkozó megegyezés felbomlását jelezte, hogy mi is számít *valóságosnak* és mi képzeletbelinek a pénzpiacokon.

A kemény tények közé sorolt pénzügyeknek a válság során feltárult mélységes képzeletbeliségét és spekulativitását illetően a prognózisok persze önmagukban is sajátos alesetet képviselnek, hiszen lényegükönél fogva egy olyan állapot reprezentálására törekcszenek, amely még nem áll rendelkezésre. Ennek során az előrejelzésnek olyan előzetes temporális struktúrákra kell támaszkodnia, amelyek jegyében a jövő kérdései így vagy úgy feltehetőek egyáltalán. Ilyen struktúra lehet a folyamatok *visszafordíthatatlansága*, az események *ismételhetősége*, valamint az *egyidejűtlenségek egyidejűségének*, vagyis az idő különböző irányú és ütemű kiterjesztéseinek a felismerése.²⁰

Ebben a tekintetben, noha hasonló szerepet láttak el, igazából éles a különbség a gazdasági proféták előrejelzései között. A *Roubini* által követett prognosztikai protokoll voltaképp nem is különbözött lényegesen attól, amit kudarcot vallott kollégái követtek. Mindannyian a szimmetriára alapoztak, vagyis aktuális trendeket hosszabbítottak, csak éppen mást láttak trendnek vagy más trendek megerősödését várták. Ezért foglalkoztatta elsősorban Roubinit, hogy a kimenetel milyen alakzatot vesz föl, vagyis hogy a válság (statisztikai és narratív értelemben egyaránt vehető) lineáris története vajon V vagy W, esetleg L alakú függvénygörbe alakját ölti-e magára. Schiff okfejtéseiben inkább a valahai ismétlődésének lehetősége került elő. 2007-ben megjelent, közeledő összeomlást jósoló, és arra felkészítő könyve bevezetőjében azzal az ügyes retorikai húzással élt, hogy jelöletlenül idézett Alan Greenspan, az amerikai jegybank elnökének az 1920–30-as évek gazdasági világválságáról írott, fiatalkori tanulmányából, rámutatva, Greenspan a 2000-es években ugyanazokat a hibákat (pénzt pumpált a befagyni készülő piacokba) követte

²⁰ Erról a hármasságról: KOSELLECK: *Elmúlt jövő*. I. m., 150.

el, mint amelyeket valaha olyan éleslátóan ostorozott.²¹ A mások által fel nem ismert trendek meghosszabbításával vagy a korábbi konstellációk visszatérésével szemben Taleb elmélete nem lineáris, nem körkörös, hanem diffúz időt feltételez. Időbeli törésekkel számol, pontosabban ezek bekövetkeztére számít, minél valószínűbbek, annál inkább. A trendek megszakadásában a véletlen működését látja, s a közgazdászok (utólagos) trend-elemzését, amellyel kimutatható, miként volt úton az összeomlás már évek óta, mint platonikus narrativizálást utasítja el. Ennek

tudományfilozófiai relevanciáját nézve, a Fekete Hattyú-elve ellentmond mind a hegeli történelem eszkatologikus kereteinek, amelyben minden esemény a jövő értelemmel teli előkészítése, mind pedig a tervezés olyan, látszólag metafizikátlan módszereitől is, mint Karl Popper társadalomfilozófiájának *piecemeal social engineeringje* vagy a *risk management* különböző formái, amelyek az aktuális helyzet folyamatos megfigyelését és a nem kívánt vagy nem szándékolt következmények apróbb kiigazításait irányozzák elő. Taleb esetében annak belátásáról van szó, hogy az idő különböző irányai és rétegei egyidejűtlen egyidejűségben állnak, s egyikük vagy másikuk érvényre jutása merő véletlen lehet.

AZ UTÓLAGOS ELŐRELÁTÁS: A VÁRATLAN MEGSZELÍDÍTÉSE

Platón a *Törvények* harmadik könyvében (691b) utal rá, hogy csakis a már elmúlt eseményből tanulhatjuk meg, hogy minek kellett volna történnie kedvezőbb esetben: vagyis nem lehetséges megelőlegezni olyan tapasztalatokat, melyeket csakis bizonyos időszakaszok lefutása után gyűjthetünk össze. Erre is utalhatott *Alan Greenspan*, a Fed korábbi elnöke 2008. októberi kongresszusi meghallgatásán, amikor megrendülésének és hitetlenkedésének adott hangot, hogy az elképzelhetetlen, ím, bekövetkezett, a hitelpiac összeomlott.

Ahhoz, hogy felvázolhassuk a válság időbeliségre vonatkozó retorikájának teljes szerkezetét, számot kell vetni az előrejelzés inverzével is, vagyis az utólagos előrelátással. Arra nézve, hogy miként számolunk el korábbi várakozásaink meghiúsulásával, két jellemző magatartást különíthetünk el. Az első a várakozásainkat *cáfoló* újdonság, vagyis annak belátása, hogy az anticipált lehetőségekhez képest valami más valósult meg. A második esetben viszont a nem egyszerűen meglepetéssel szolgáló, hanem a lehetőségek „komposzibilis rendjének” egészét *felborító* újdonságról szól, vagyis annak az újnak a tapasztalatáról, amely magát azt a beállítódást söpri el, amellyel addig egyáltalán képesek voltunk valamiként elgondolni a jövőt. E két magatartásnak két tudatforma feleltethető meg. Az első az

²¹ PETER SCHIFF – JOHN DOWNES: *Crash Proof. How To Profit From The Coming Economic Collapse*. New York, John Wiley, 2007, XII–XIII.

önmagát a változások közepette rendre újraelbeszélő szubjektum *narratív identitása*, a másik az ugrásszerű változásokat átélő, önazonosságának alapvető megren-

dülését tapasztaló *traumatikus szubjektum*.²² A válságról szólva e két beállítás sajátos egymásra utaltságban jelentkezett. Az a kétségbeesett igyekezet, hogy a jelen felfordulására *precedenst* találjanak a gazdaságtörténetben, világosan mutatja azt a mentális és lélektani készletet, hogy a dolgot az első opció keretein belül tartjuk. Vagyis

az események újraelbeszélésével visszamenőlegesen fabrikáljunk magyarázatot, ami a megjósolhatatlant kevésbé véletlenszerűvé teszi, s így jussunk ismerős jövőhöz, fenntartva az események nem véletlenszerű, hanem koherens lefolyásának benyomását.

Ami ennek a két magatartásnak az ideológiai alkalmazásait illeti, az első opciót az a beállítás jellemzi, hogy a válság nem az összeomlás előjele, hanem maga a gyógyír, amellyel a kapitalizmus mintegy kúrálja saját betegségeit.²³ Az utólagos, korrigáló újraelbeszélés a hegeli hátrafelé néző próféta alakját idézi fel, aki visszamenőleg igazolja a szellem útjait. Az az érv viszont, hogy a jelenlegi válság példa és precedens nélküli jelenség, így nincs mód visszatérni ahhoz a gyakorlat-hoz, ami időleges felfüggesztésre került, teljesen üres vagy radikálisan ismeretlen jövőt képzel el. Ez utóbbi felvillanyozó vagy jótékony hatása abban állhat, hogy megtöri, ahogy Fredric Jameson mondaná, „kapitalista jelenünk (végtelen) meghosszabbítását”, ami gyarmatosította a jövőnket.

²² Az újdonság tapasztalatának itt szóba kerülő módjairól a jövőre vonatkozó időtudat husserli leírása alapján lásd: ULLMANN TAMÁS: Az idő mint a szubjektivitás alapja és horizontja. In: *A szubjektum problémája. Kortárs fenomenológiai tanulmányok*. (Szerk.) Boros Gábor, Ullmann Tamás, Fábri György. H. n., Tudástársadalom Alapítvány, 2004. 144–150. (Világosság-könyvek 1.)

²³ KARATANI KOJIN: *Transcritique: on Kant and Marx*. Cambridge (Ma.) MIT Press, 2005, 231–232.